

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

© Папикян А. Л., 2014

Досліджено процес впровадження соціального захисту військовослужбовців у Збройних силах України, систематизована наявна законодавча база щодо соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, визначені та сформульовані основні принципи і напрямки майбутньої соціальної політики держави у Збройних силах України.

Ключові слова: соціальний захист військовослужбовців, соціальна політика, система забезпечення соціальних гарантій.

А. Л. Папикян

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ И ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВООРУЖЁННЫХ СИЛ УКРАИНЫ

Исследован процесс внедрения социальной защиты военнослужащих в Вооружённых силах Украины, систематизирована имеющаяся законодательная база в области социальной защиты военнослужащих и членов их семей, определены и сформулированы основные принципы и направления будущей социальной политики государства в Вооружённых силах Украины.

Ключевые слова: социальная защита военнослужащих, социальная политика, система обеспечения социальных гарантий

A. L. Papikian

FORMING OF THE SYSTEM OF SOCIAL OF LEGAL DEFENSE OF SERVICEMEN OF MILITARY POWERS OF UKRAINE

The article investigates the realization of social protection of military men in Armed forces of Ukraine, systematizes existing legislative base concerning social protection of military men and members of their families, determines and formulates main principles and directions of a future social politics of the state in Armed forces of Ukraine.

Key words: social protection of military men, system of ensuring of social guarantees.

Постановка проблеми. Існування будь-якої держави нерозривно пов'язане з розвитком її державних інститутів, ефективне функціонування яких залежить від належного забезпечення з боку держави. Одним із важливих та необхідних у сучасних умовах державних інститутів є Збройні сили. Проблема всебічного забезпечення війська виникла разом із його появою. Поряд із безпосередніми витратами коштів на щоденні потреби збройних сил, завжди була потреба надання воїнам належної допомоги, пільг, компенсацій за особливі умови життя і служби.

У різні історичні періоди допомоги та пільги військовослужбовцям були різними: від разових матеріальних заохочень і передач у власність майна та землі до надання певних привілеїв. До початку ХХ ст. ця практика зберігалася фактично в усіх державах світу. Початок ХХ ст. ознаменував новий етап у розвитку людської цивілізації, що викликало прискорення демократичних

процесів у багатьох країнах. Саме це вимагало законодавчого закріплення пільг, матеріальної допомоги та компенсацій людям, які виконували специфічну роботу (військову службу).

Отже, сьогодні надзвичайно важливою проблемою, яка вимагає всебічного вивчення, наукового обґрунтування і законодавчого забезпечення, є проблема проведення в Збройних силах України зваженої соціальної політики. Саме цим зумовлена актуальність наукових досліджень у цій сфері. Передусім вирішення вимагають питання соціальної захищеності військовослужбовців і членів їх сімей. Тому у роботі досліджено процес проведення соціальної політики у Збройних силах України, проаналізована законодавча база з цього питання, окреслені окремі недоліки проведення соціальної політики та вказано на їх причини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей як найважливіша складова соціальної політики у Збройних силах України почало розглядатись вже на початку 90-х років двадцятого століття. Це було пов'язано з процесом розвитку Збройних сил України. У цей час Збройні сили опинились у скрутному фінансовому становищі. Фінансування армії (як, до речі, й інших силових відомств) постійно зменшувалося, що негативно позначалося на матеріальному стані військовослужбовців. Тому питання пільг, компенсацій, матеріальної допомоги набули значної гостроти. Якщо під час існування Радянського Союзу військовослужбовці та члени їх сімей були матеріально забезпеченою і соціально захищеною частиною суспільства, то зниження їх матеріального достатку у 1990-х роках болісно вдарило по бюджету родин військовослужбовців, звівши їх до рівня малозабезпеченої верстви населення [1]. Публікації з цієї тематики активно почали з'являтися насамперед у військових періодичних виданнях [2, 3]. Автори цих праць висвітлювали законодавчу складову цієї проблеми, наголошували на необхідності уточнення і прийняття нових законодавчих актів з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Хоча треба зазначити, що закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" був прийнятий у 1992 році [4].

Однак він (внаслідок мізерного фінансування потреб Збройних сил) на практиці виконувався незадовільно. У другій половині 1990-х років був розпочатий процес призупинення (з метою відміни) пільг, якими користувались військовослужбовці та члени їх сімей. Передусім – це призупинення пільгової платні за житло і комунальні послуги та безкоштовного проїзду до місця проведення відпустки. Це призвело до виникнення внутрішньої напруги серед військовослужбовців, незадоволення проведенням такої соціальної політики у Збройних силах України. Існуюче незадоволення щодо призупинення пільг військовослужбовцям не виявлялося у відкритих масових проявах невдоволення, однак у військовому середовищі проблема погіршення соціальної захищеності військовослужбовців у той період активно обговорювалась і фактично в усіх військовослужбовців викликала невдоволення. Отже, постала проблема, яка вимагала свого вирішення, адже ігнорування або небажання її зауважувати мало б негативні наслідки для Збройних сил загалом. Послаблення соціального захисту військовослужбовців у той час негативно вплинуло на морально-психологічний стан особового складу, знизило мотивацію до служби, викликало невдоволення соціальною політикою у Збройних силах України, що негативно позначилося на боєготовності і боєздатності армії.

Отже, виникла реальна необхідність на державному рівні розробити і впровадити Концепцію соціальної політики у Збройних силах України, відновити (або в грошовому еквіваленті компенсувати розміри призупинених пільг) військовослужбовцям [5]. Прийняттю цієї концепції передувало активне обговорення проблем соціального захисту військовослужбовців на шпальтах військових періодичних видань [6–9]. Зокрема, автори багатьох публікацій у своїх статтях розглядали соціальну політику у Збройних силах України з точки зору необхідності покращення матеріального рівня військовослужбовців, створення системи соціального захисту, що, власне, й є головною метою соціальної політики у Збройних силах України [6–10]. Однак вони не вивчали питання впливу соціального захисту на морально-психологічний стан військовослужбовців і боєздатність військових підрозділів. Таких досліджень проведено не було. Тому це можна вважати

упущенням у дослідженні ефективності соціальної політики у Збройних силах України і недоліком праць попередніх дослідників цієї теми.

Мета дослідження – проаналізувати процес впровадження соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей в Українській армії; систематизувати наявну законодавчу базу щодо соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей; сформулювати основні принципи і напрями соціальної політики у Збройних силах України в майбутньому. У такій постановці ця проблема досліджена недостатньо, що й вимагає її подальшого наукового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Треба відзначити, що на початку 90-х рр. ХХ ст. почав вимагати уточнення зміст терміна “соціальний захист”, який значно розширився. Змістова частина цього терміна була сформована на попередніх етапах історії. У 90-х роках ХХ ст. його зміст набув значно ширшого розуміння, ніж у минулі часи, та став складовою соціальної політики держави.

Соціальна захищеність військовослужбовців та членів їх сімей стала важливою складовою зміцнення морально-психологічного стану особового складу Збройних сил України, що зрештою виявляється у підвищенні їх боєготовності та боєздатності.

Що ж на початку ХХІ ст. почали розуміти під соціальною політикою у Збройних силах України? Соціальна політика визначалась як діяльність органів військового управління щодо розвитку та управління соціальною складовою Збройних сил України з метою задоволення соціальних потреб та інтересів військовослужбовців, членів їхніх сімей, працівників Збройних сил України, а також підтримка, захист та соціальна реабілітація військовослужбовців та осіб, які звільнені зі Збройних сил України [5].

Соціальна політика у Збройних силах України стала складовою частиною політики держави і почала будуватись відповідно до чинного законодавства України, визначених державою принципів, стандартів та нормативів.

Щодо законодавчої бази соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, то проблеми соціального захисту військовослужбовців сьогодні регламентуються Конституцією України, відповідними законами та іншими державними нормативно-правовими актами. Можемо визначити дві групи законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують проблеми соціального захисту: *загальні закони*, які визначають державну політику та регулюють відносини у сфері соціального захисту; *спеціальні законодавчі акти та підзаконні акти*, які регламентують соціальний захист конкретного соціального прошарку – військовослужбовців і членів їх сімей або вирішення конкретних соціальних проблем.

До першої групи належить Конституція України, де у ст. 46 зазначено: “Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом”. Поряд з цим ст. 17 Конституції України проголошує: “Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей”.

Система соціального захисту громадян України включає загальнообов’язкове державне соціальне страхування та надання соціальної допомоги.

Загальнообов’язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов’язків та гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника; безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках,

передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

До другої групи законів України належить доволі велика кількість законодавчих актів, розроблених в Україні протягом останніх років.

Основними законами України, що регламентують питання соціального захисту військовослужбовців, є закони України “Про соціальний і правовий захист військово-службовців та членів їх сімей”, “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ”.

Крім того, на військовослужбовців може поширюватись дія й інших законів України, а саме: “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”; “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”; “Про державну допомогу сім’ям і дітям”; “Про зайнятість населення” та ін.

Значна кількість вимог названих законодавчих актів регламентується відповідними постановами Кабінету Міністрів, наказами міністрів та іншими нормативними документами.

Реалізація соціального захисту у Збройних силах України відбувається через надання військовослужбовцям і членам їх сімей, іншим категоріям, визначеним законами України, соціальної допомоги, пільг, компенсацій, які надаються згідно з чинним законодавством. Реалізація принципів та основних напрямів соціальної політики здійснюється через:

- соціальний захист як систему гарантованих Конституцією України економічних, соціальних та правових заходів щодо забезпечення особам, які потрапили у складні життєві обставини, умов для подолання цих обставин та можливості рівної участі у житті суспільства;

- соціальний захист надається через систему обов’язкового соціального страхування та додаткової соціальної допомоги;

- соціальну допомогу як сукупність заходів щодо забезпечення соціального захисту громадян шляхом надання додаткових до соціального страхування послуг у вигляді матеріальної допомоги, соціального обслуговування – надання спеціальними службами та кваліфікованими спеціалістами різних видів послуг, необхідних особам, які недостатньо захищені у соціальному плані, для адаптації до оточення та повноцінного життя у суспільстві.

Реалізація соціальної політики досягається шляхом запровадженням відповідних механізмів:

- *нормативно-правових*, до яких належить законодавча система комплексної системи соціальних стандартів, соціальний бюджет як складова частина Державного та місцевих бюджетів;

- *економічних* – вирішення проблем розвитку національного ринку споживчих товарів і послуг, захист вітчизняного виробника;

- *соціально-політичних* – запровадження системи тристороннього соціального партнерства, залучення до реалізації соціальних програм політичних партій і об’єднань громадян.

До системи суб’єктів соціальної політики у Збройних силах України належать Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних сил України та інші органи військового управління, які здійснюють формування складових соціальної політики у Збройних силах України та реалізацію конкретних завдань.

Організація впровадження Концепції соціальної політики у Збройних силах України та розробка пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів, які регулюють соціальні відносини у Збройних силах України, була покладена на Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України. З жовтня 2003 року була розпочата кардинальна реформа існуючої на той час системи виховної роботи.

Щодо перспектив посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей на період до 2010 року, то пріоритети будуть такими.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо збільшення грошового забезпечення військовослужбовців повинні стати:

- задоволення потреб Збройних сил України щодо грошового забезпечення військовослужбовців на рівні показників Державної програми переходу Збройних сил України до

комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, затвердженої Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. (щороку під час формування Державного бюджету України);

- усунення диспропорції у розмірах грошового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу у різних військових формуваннях;
- пропорційне збільшення розмірів посадових окладів та окладів за військовими званнями з відповідним зменшенням розмірів додаткових видів грошового забезпечення.

Що стосується створення сприятливих житлових та соціально-побутових умов, то забезпечення житлом військовослужбовців і членів їх сімей є однією з найважливіших соціально-економічних проблем Збройних сил України та інших військових формувань.

Указом Президента України від 2 жовтня 1999 р. схвалено, а Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 1999 р. затверджено Комплексну програму забезпечення житлом військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Щодо збереження життя і здоров'я військовослужбовців, то основним напрямком діяльності органів державної влади щодо збереження життя та здоров'я військовослужбовців має стати забезпечення істотного зниження рівня травматизму та професійних захворювань.

Реформування системи забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців повинно здійснюватися на підставі нових підходів і критеріїв до оцінки існуючих соціальних програм з метою їх раціоналізації з урахуванням наявних бюджетних ресурсів. Державна політика стосовно соціальних гарантій має бути виваженою, оскільки для значної кількості військовослужбовців такі гарантії є важливою складовою основних джерел забезпечення їхнього життєвого добробуту [12].

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити такі висновки: *соціальний захист* – це система гарантованих Конституцією України економічних, соціальних та правових заходів щодо забезпечення громадянам, які потрапили у складні життєві обставини, умов для подолання цих обставин та можливості рівної участі у житті суспільства.

В основі діяльності органів державного і військового управління знаходяться відповідні закони України, підзаконні акти та інші нормативно-правові документи, які регламентують виконання соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Основною умовою вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей є відповідність визначеної соціальної допомоги, пільг, компенсацій тощо рівню економічного розвитку держави.

Пріоритетами соціальної політики у Збройних силах України в майбутньому повинні стати:

- створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня військовослужбовців, працівників ЗС України та членів їхніх сімей;
- сприяння зростанню престижу військової служби, пріоритетності та конкурентоспроможності військової професії у контексті запланованого переходу до професійної армії;
- прогнозування, попередження та зниження інтенсивності соціальних конфліктів у військовій сфері;
- надання адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям;
- всебічний розвиток освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я вищезазначених категорій.

Щодо *принципів соціальної політики* у Збройних силах України, то вони повинні бути такими:

- законність і дотримання прав людини;
- комплексність і системність використання широкого спектра прийомів та засобів;
- відкритість і доступність соціальних послуг для усіх;
- забезпечення прозорості та громадського контролю за діяльністю органів, відповідальних за проведення соціальної політики у Збройних силах України;

- відповідальність суб'єктів соціальної роботи за дотримання етичних і правових норм у стосунках із людьми;
- відповідність завдань соціальної роботи рівню їхнього фінансово-економічного забезпечення.

Основними напрямками цієї роботи мають стати:

- вдосконалення стосунків між військовослужбовцями і трудових відносин під час виконання службових обов'язків;
- збільшення реальних доходів військовослужбовців, працівників Збройних сил України і членів їхніх сімей;
- охорона праці, створення робочих місць для членів сімей військовослужбовців та захист їхніх трудових прав, подальший розвиток соціального партнерства;
- підготовка проектів та сприяння прийняттю нормативно-правових актів, спрямованих на реформування системи соціального забезпечення, соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, соціального обслуговування, соціального захисту інвалідів, ветеранів війни і праці, громадян, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, та соціальна підтримка осіб, звільнених із лав Збройних сил України, та членів їхніх сімей;
- створення належних житлово-побутових умов, сприяння отриманню дітьми військовослужбовців освіти та бажаної професії у військових та інших навчальних закладах;
- захист прав військовослужбовців, працівників Збройних сил України та осіб, звільнених із військової служби у зв'язку із скороченням Збройних сил України, створення умов для оволодіння ними цивільними професіями або для перекваліфікації;
- цільове спрямування частини коштів, отриманих від господарської діяльності Збройних сил України, а також із позабюджетних джерел, на розвиток соціальної та культурної інфраструктури гарнізонів та військових містечок.

Зміст, принципи та напрями соціальної політики у Збройних силах України повинні бути спрямовані на всебічне задоволення соціальних потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей, працівників Збройних сил України, ветеранів військової служби.

1. Мунтіян В. І. *Економіка і оборонні витрати*. – К.: Варта, 1998. – 464 с. 2. *Держава і соціальний захист військовослужбовців: права і гарантії* // Народна армія. – 1998. – 1 квітня. 3. Попов В., Стукаліна Н. *Соціальний захист і основні напрямки його здійснення у військовому середовищі* // Армія України. – 1998. – 5 березня. 4. Закон України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” // Голос України. – 1992. – 10 січня. 5. *Концепція соціальної політики у Збройних силах України* // Армія України. – 2001. – 26 травня. 6. Собков В. *Соціальний захист військовослужбовців – пріоритетний напрям діяльності держави* // Народна армія. – 1999. – 20 грудня. 7. Сасько О. *Держава і соціальний захист військовослужбовців* // Армія України. – 1999. – 20 травня. 8. Ткачук Р. *Соціальний захист – пріоритетний напрям державної політики* // Народна армія. – 1999. – 15 травня. 9. Стукаліна Н. *Соціальний захист громадян, які перебувають на службі в Збройних силах України* // Армія України. – 1999. – 11 березня. 10. *Нові горизонти захисту соціальних прав військовослужбовців* // Народна армія. – 2001. – 21 квітня. 11. Андрюшин О. *Часу на експерименти з вихованням в армії не залишається* // Народна армія. – 2003. – 14 жовтня. 12. *Посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей на період до 2010 року* // Військо України. – 2003. – № 7.